

מרכז רפורט
לחקר ההתבוללות
ולחיזוק החינוכיות
היהודית

נייר עבודה:

בירורי יהדות בבתי הדין הרבניים

לפי נתוני השנים 2003-2005

הרב ישראל רוזן

מדינת ישראל
המשרד לקליטת העלייה

מדינת ישראל
המשרד לקליטת העלייה
אגף תכנון ומחקר

בירורי יהדות בבתי הדין הרבניים

חקר-סקר
לפי נתוני השנים 2003-2005

תורף תשס"ז / 2007

בוצע ע"י מכון 'צומת' - צוותי מדע ותורה, אלון שבות, גוש עציון 90433
טל' 02-9931442, פקס 02-9931889
בסיוע 'האגודה להתנדבות בע"מ', ירושלים

תוכן העניינים

3	א. הקדמה ורקע
4	ב. מטרת המחקר
4	ג. שיטת העבודה
5	ד. עיקרי הממצאים והמסקנות
6	ה. ממצאים עובדתיים
6	1. כמות פתיחת תיקים לאישור יהדות
7	2. התפלגות הפונים גברים/נשים
7	3. התפלגות התיקים לפי בתי"ד אזוריים
8	4. ארצות המוצא של הפונים לאישור יהדות
9	5. תיקים ללא החלטה
9	6. כמות תיקים שאושרה בהם היהדות
11	7. משך הזמן (בין פתיחת התיק והאישור)
12	8. החלטת בי"ד 'נכרי' או הפנייה לגיור
12	9. מעורבות חוקר מקצועי בתיק
13	10. מעורבות חוקר מקצועי ששמו מוזכר בפרוטוקול בתיק
14	11. תאימות בין המלצת החוקר לפסק בית הדין
15	12. דיונים הלכתיים בתיק
16	ו. סיכום הממצאים העובדתיים
17	נספח: נישואי יהודים
17	ז. היבטים משפטיים ונוהליים
17	1. נוהל הפנייה לבירור יהדות
18	2. עתירה כנגד הנחיות הרבנות הראשית
18	3. 'נסיגת' הרבנות הראשית מנוסח ההנחיות המחייב
19	4. הודעת הרבנות הראשית על ביטול הנוהל
19	5. עמדת עו"ד קורינגלדי, ב"כ העותרים דאז
20	6. תגובת הרב רצון ערוסי, יו"ר ועדת נישואין ארצית
20	7. סיכום ההיבט המשפטי
20	ח. בירור יהדות למי שאינו רשום כ'יהודי'
21	ט. היבטים הלכתיים
21	1. כללים בבירור יהדות
23	2. חיוב בדיקת יחוסו של אדם שאין משפחתו ידועה
25	י. מסקנות והמלצות

א. הקדמה ורקע

כמי שמלווה את נושא הגיור זה שנים רבות, החל מייסוד מינהל הגיור בשנת תשנ"ה (1995), וכמי שעמד בראשו ארבע שנים ומאז ועד היום חבר בית דין מיוחד לגיור, וכן כמי שמרבה להתבטא בנושא זה בכתב ובע"פ – התעוררתי בשנת תשס"ו לבדוק מעט נושא מצרני – בירורי יהדות.

בשבתנו בבית הדין לגיור פגשנו פעמים רבות מועמדי גיור המשוכנעים כי הם יהודים מלידה, אך לא עלה בידם להוכיח זאת. במרשם האוכלוסין הם אינם רשומים כיהודים, ורק מסלול הגיור פתוח בפניהם, לכאורה, להגשמת חלומם.

לא אחת מביאים המועמדים לביה"ד לגיור עדים על יהדותם מלידה, או טוענים לכך בנחרצות ושכנוע פנימיים עמוקים, אך הנושא איננו בסמכות ביה"ד לגיור. הם לא פנו לאפיק של בירור יהדות בבי"ד רבני, כיוון שפניה מעין זאת נעשית כמעט תמיד אך ורק בהקשר של רישום לנישואין, וייתכן גם שלתחושתם הסוביקטיבית, סיכוייהם מועטים.

אולם, הגעה למעמד של יהודי באמצעות גיור אינה בהכרח הדרך העדיפה, לא מבחינת הפונים ולא מבחינת עם ישראל. מבחינת הפונים: גיור פירושו קבלת עול מצוות במלואן, ויש לשער כי חלק ניכר מאותם 'יהודים סמויים' (לפחות בעיני עצמם) אינם מוכנים לכך – בעוד שאם תוכח יהדותם כנובעת מלידה, הם לא יידרשו לכך. ומבחינת עם ישראל: גיור הוא הליך פרטני, הנוגע למתגייר בלבד, בעוד שהוכחת יהדות על פי מוצא מקרינה על בני משפחה נוספים, ובבת אחת ניתן לזכות בקבוצת יהודים...

יש לשער כי חלק מתוך כ-300,000 עולי חבר המדינות (חמ"ע) הרשומים כלא יהודים הם אכן אחינו-בשרנו, אך ללא יכולת להוכיח זאת על פי הנהלים הנוהגים כיום במערכת הרבנות. הנושא כולו של ריבוי עולים המוגדרים כלא-יהודים הוא פצצת זמן בחברה הישראלית וככל שיטופל בהקדם כן ייטב. זאת ועוד: ככל שנוקף הזמן, כך יקשה על היהודים שבהם להוכיח זאת, וודאי שהאפשרות להסתמך על עדים ועל התרשמות אישית בלתי אמצעית תלך ותפחת.

הליך 'בירור יהדות' קיים כיום במסלול דלהלן. פרטי ההליך הם נשוא המחקר שלפנינו:

1. על פי הנחיית הרבנות הראשית לרושמי הנישואין, כל מועמד/ת לנישואין שעלה מחו"ל, או הוריו, חייב להוכיח את יהדותו בבית דין רבני. בפועל, בירור יהדות נערך כיום רק בנסיבות אלו.
2. על פי הפרוצדורה הנהוגה כיום, האדם מופנה למומחה (חוקר) הפועל במסגרת בתי הדין הרבניים בישראל, והוא מתבקש להמציא מסמכים, עדויות וכיו"ב. המומחה מעביר את חוות דעתו לבית הדין הרבני.
3. למיטב ידיעתי, במקרים שבהם מסיק המומחה כי לא הוכחה היהדות ברמה מספקת, אין בית הדין נכנס לעבי הקורה, וכנראה שלא נכנס לדיון הלכתי על בסיס צירוף ספקות ונסיבות וכד'. במקרים אלה מוצע למועמדים לפנות לאפיקי הגיור, כאלטרנטיבה לבירור היהדות. כאמור, ל'הרמת ידיים' נוכח הוכחת היהדות ולפנייה למסלול הגיור נודעות השלכות רבות לאחים ואחיות, רווקים ונשואים, ולצאצאיהם.

4. פוטנציאל היהודים האמיתיים מקרב העולים שלא נרשמו כיהודים איננו ידוע. יש לציין כי קיימת אוכלוסיה כזו גם במזרח אירופה ובמרכזה (פולין, הונגריה, צ'כיה ועוד), המנועה מלעלות לארץ (לא זכאים לחוק השבות), ואם תוכח יהדותם הם עשויים לממש זכות זו ולעלות ארצה. המחקר שלפנינו נועד בעיקרו לבחון מה מתרחש כיום מבחינה עובדתית בתחום זה, ואולי לעודד או לעורר חשיבה מחודשת בנון.

תודתנו נתונה לגורמים הבאים, אשר השתתפו במימון המחקר:
המשרד לקליטת העלייה, מרכז רפפורט באוניברסיטת בר-אילן,
ה'אגודה להתנדבות' והעומד בראשה, הרב צפניה דרורי,
תודתנו נתונה גם לרב אליהו בן דהן, מנהל בתי הדין הרבניים, שאפשר גישה לנתוני בתי הדין הרבניים.

ב. מטרת המחקר

המחקר דלהלן מצמצם בעיקר לבירור העובדות בשטח, ורק בשוליו הוא מפנה מבט לשינוי מדיניות הלכתית ומנהלתית. הצבנו אפוא לעצמנו את המטרות הבאות:

1. הכרת נושא בירורי היהדות בבתי הדין מבחינת ההיקף, ההליכים והתוצאות.
2. איסוף נתונים רלבנטיים וניתוחם לפי חתכים שונים.
3. מבט מערכתי על כל הנעשה בתחום זה, בעקבות ניתוח הממצאים.
4. חשיבה ראשונית על הרצוי מול המצוי והצעת שיפורים בתחום זה, אם ימצאו כאלה.
5. העלאת הממצאים וההמלצות לפני הגורמים הרלבנטיים המופקדים על הנושא.

ג. שיטת העבודה

1. המחקר התרכז בעיון ישיר בכל תיקי 'אישורי יהדות' שנפתחו בכל בתי הדין בישראל בשנים 2003-2005. החלטנו לתקוף את הנושא בכל היקפו ולא להסתפק ברמות מדגמיות בלבד, מכמה סיבות:
 - א. קשה ביותר להגדיר קבוצת מדגם מייצגת.
 - ב. שיערנו כי יתכנו הבדלים בין בתי הדין, ובמיוחד חששנו מהבדלים בין צוותי החוקרים העומדים לרשות בתי הדין, לפי חלוקה אזורית (אגב; התבדינו).
 - ג. העדפנו לקבל את התמונה המלאה, גם במחיר הקדשת זמן ומאמץ נוסף.
2. שלבי המחקר:
 - א. איסוף כל הנתונים הממוחשבים מהנהלת בתי הדין ובאדיבותם. החומר הממוחשב כולל את תאריכי הדיונים, החלטות הביניים וההחלטות הסופיות.
 - ב. ניתוח הנתונים לפי חתכים שונים, כגון: פרטים דמוגרפיים על הפונים לאישור יהדותם, הרכבי בתי דין השונים, משכי זמן בין פתיחת התיק לסימומו, אחוז מקבלי האישור הנכסף, הזדקקות לדיונים הלכתיים, ובעיקר תוצאות הדיונים.

- ג. ראיון אישים שונים (כתריסר) שיש להם נגיעה לנושא, לרבות אישים במערכת בתי הדין, חוקרים מקצועיים, רבנים הקשורים לנושא הנישואין, אישי עלייה וקליטה, אנשי משפט וכד'.
- ד. בדיקה משפטית ונוהלית של הפניית העולים לבירור יהדותם בבתי הדין הרבניים, ו/או בוועדות ייעוץ ליד רושמי הנישואין.
- ה. הצגת היבטי הלכה על קצה המזלג בשאלות יוחסין ובירורי יהדות, לרבות הצגת השאלה האם המסלול הנוכחי, הטכני בעיקרו, הוא הרצוי ביותר.
- ו. התייעצויות שונות והעלאת הצעות לשיפור.

ד. עיקרי הממצאים והמסקנות

1. רושמי הנישואין מפנים לבירור יהדות בבתי הדין הרבניים בעיקר את עולי חבר המדינות. עולים (וצאצאיהם) מארצות אחרות נבדקים במקרים רבים ישירות ע"י רושמי הנישואין. כנראה שחלק מרושמי הנישואין מבצעים את הבדיקה ללא בית דין.
2. לעולי אתיופיה קיים מסלול אחר, באמצעות הרב יוסף הדנה, רבה הראשי של העדה. הוא משמש כרושם נישואין ארצי לעדה זו והוא מבצע את הבדיקות ללא פניה לבי"ד.
3. המופנים לבתי הדין כבר רשומים כיהודים במרשם האוכלוסין, ולפיכך פנו להינשא דרך הרבנות. חלקם הגדול מופתעים מהצורך לאשרר את יהדותם שוב לפני הנישואין. עולים שאינם רשומים כיהודים במרשם האוכלוסין אינם פונים כלל להירשם לנישואים ברבנות, וממילא אינם מגיעים לבירור יהדות בבי"ד רבני.
4. כ-87.5% מהפניות זוכות לאישור יהדות. פחות מ-2% נקבעים כנכרים והנותרים (כ-10%) נשארים 'פתוחים' (העדר החלטה, זימון נוסף, הפנייה לגיור, אי התייצבות וכד').
5. 60% קיבלו את האישור בתוך 30 יום (25% אפילו תוך 10 ימים), ו-20% נוספים בתוך עד 50 יום.
6. נראה כי משך הזמן במסלול זה הוא טבעי וסביר. התארכותו לעתים היא באשמת הפונה.
7. ממצא מרכזי הוא שנטל ההחלטה אינו מוטל על בית הדין אלא על החוקר המקצועי, הבקיא בשפה, באורחות החיים, במנטליות וברקע ההיסטורי והגיאוגרפי. לפחות 99% מהמלצותיו של החוקר מתקבלות. יש הרכבים המאמצים את המלצת החוקר כמעט אוטומטית, ויש שמנסים לדון שוב אך מגיעים לתוצאה זהה, בהעדר כלים או שפה.
8. בתי הדין לא פיתחו מורשת פסיקתית בסוגיית היוחסין וספקותיהם, ואינם עוסקים (כמעט) בהיבטים ההלכתיים של בירורי ספקות ביוחסין וכיו"ב, אף שקיים חומר הלכתי רלבנטי שניתן לפתחו ולהתאימו לנסיבות דורנו.
9. ההערכה היא כי קיים פוטנציאל של יהודים שאינם רשומים ככאלה במרשם האוכלוסין, בהעדר מסמכים המעידים על כך. יתכן שצלילה הלכתית לעומק סוגיות יוחסין תאפשר לחלקם לבוא בקהל ישראל. יש לשער כי פיתוח מגמה זו תלוי גם בהשקפת עולמו המקדמית של הרב הדיין, ובמוטיבציה שלו להיכנס לשדה בלתי חרוש זה.

10. מבחינה משפטית, קיים ספק בחובת ההזדקקות לבי"ד בהקשר לכשירות לנישואין. לרושם הנישואין די בחוות דעת החוקר המקצועי, שתמיד (99%) תתקבל המלצתו.
11. שיטה זו נהוגה בין עולי אתיופיה, שם רושם הנישואין הוא החוקר ומברר היהדות, בהיותו דובר השפה ומכיר את העדה מבפנים. במרבית המקרים, זה הנוהג גם בקרב עולי ארצות אחרות (מלבד חמ"ע). דומה שכך נוהגים גם רושמי נישואין (רביים?) בקשר לעולי חמ"ע, המסתפקים בבדיקה מקומית מקצועית לאלה הרשומים כבר כיהודים.
12. להלן המלצותינו העיקריות:

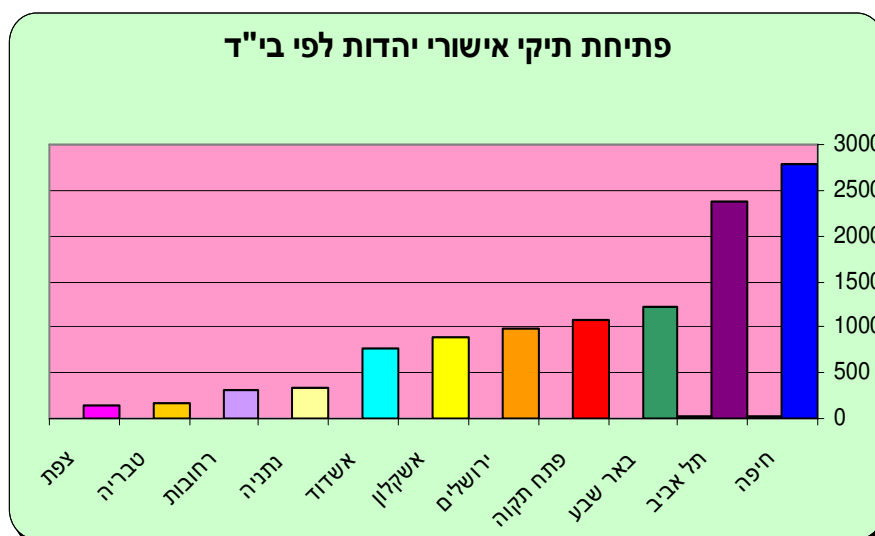
- א. יוקמו 4 הרכבים מקצועיים שיסייעו לרושמי הנישואין בבירור יהדותם של העולים וצאצאיהם: 3 הרכבים אזוריים בצפון, במרכז ובדרום, וצוות ארצי בירושלים.
- ב. כל הרכב יכלול חוקר מקצועי (דובר את שפת העולה), רב רושם נישואין מן האזור הרלבנטי (שיוסמך לכך ע"י הרה"ר או נשיא ביה"ד הגדול) ודיין מכהן.
- ג. הצוותים יפעלו, מנהלית ולוגיסטית, במסגרת הנהלת בתי הדין, המעסיקה כיום את החוקרים ומצוידת ביכולות תפעוליות, קבלת קהל, מחשוב וכיו"ב.
- ד. ההחלטות ימוחשבו ויהיו תקפות גם כלפי השלכות היוחסין המשפחתיות.

ה. ממצאים עובדתיים

הערה: כל הנתונים מתייחסים לשנים 2003-2005, לפי חלוקת בתי הדין האזוריים

1. כמות פתיחת תיקים לאישור יהדות

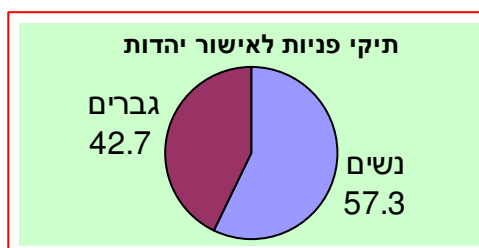
בשנים 2003-2005 נפתחו 11,083 תיקים המסומנים בקודי 'אישורי יהדות' (621 או 622), חלקם כפולים (נפתחו בבי"ד מסוים ונשלחו לבי"ד אחר, במקום מגוריהם). ניתן לציין כי בשנים האחרונות נפתחים כ-3,500 תיקים בשנה.

כפי שהוברר מתוך עיון בתיקים ועלה מתוך שיחות שקיימנו עם כל הגורמים הקשורים לנושא, כמעט כל הפונים (יש המשערים ב-99%) לאישור יהדות לבתי הדין עושים זאת עקב הירשמות לנישואין או לגירושין (בית הדין דורש לוודא יהדות לפני גירושין). בודדים פנו בשל עניין עקרוני, חברתי, ברית מילה או קבורה יהודית. עוד הוברר כי כמעט (99%?) כל הפונים לבתי הדין רשומים במרשם האוכלוסין כיהודים. אלה הבטוחים ביהדותם אך אינם רשומים כיהודים, אינם מעיזים כנראה לפנות לבתי הדין ולא מצפים להיוושע על ידם, ואולי אינם מודעים כלל לאפשרות זאת.

3. התפלגות הפונים גברים/נשים

תיקים	%
גברים 4737	42.7
נשים 6346	57.3
סה"כ 11083	100

מספר הנשים הפונות גבוה מן הגברים. יש לשער כי נושא הילודה הוא המניע המרכזי לפנייה לבית הדין, ולכן אחוז הנשים גבוה יותר. אגב, נתון זה טעון עיון שהרי בנישואין מספר הגברים והנשים שווה. כנראה שבנישואי תערובת - אם הצד הנשי הוא נכרי, וכך יהיו ילדיה, יש סיבה חזקה יותר לפנות לביורר יהדות מאשר אם הגבר נכרי. יש מקום גם לבדוק את השאלה האם יותר נכריות נישאות ליהודים מאשר להפך?

3. התפלגות התיקים לפי בתי"ד אזוריים

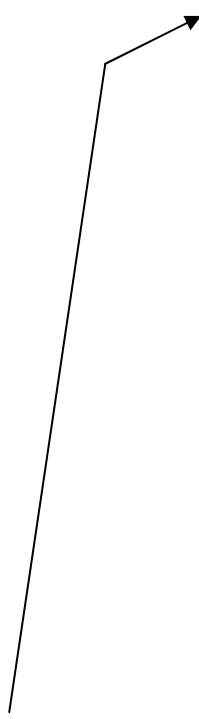
תיקים אלה נפתחו בכלל בתי הדין הרבניים האזוריים, הפועלים ב-11 ערים בישראל, לפי הפירוט הבא (לפי סדר יורד של כמות התיקים):

בית דין	תיקים	%	נשים	%	גברים	%
חיפה	2790	25.2	1580	56.6	1210	43.4
תל אביב	2386	21.5	1421	59.6	965	40.4
באר שבע	1230	11.1	707	57.5	523	42.5
פתח תקווה	1090	9.8	611	56.1	479	43.9
ירושלים	990	8.9	549	55.5	441	44.5
אשקלון	878	7.9	481	54.8	397	45.2
אשדוד	765	6.9	433	56.6	332	43.4

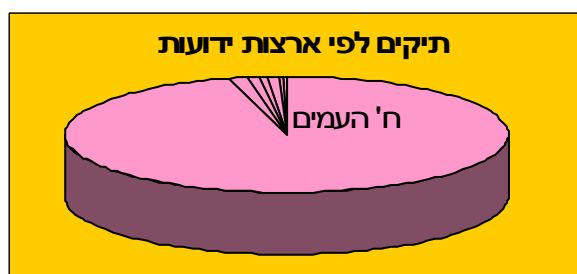
בית דין	תיקים	%	נשים	%	גברים	%
נתניה	338	3.0	199	58.9	139	41.1
רחובות	302	2.7	186	61.6	116	38.4
טבריה	174	1.6	101	58.0	73	42.0
צפת	140	1.3	78	55.7	62	44.3
סה"כ	11083	100	6346	57.3	4737	42.7

משום מה, בית הדין בחיפה זוכה בנתח הגדול ביותר (מעל 25%) מכלל הפניות בכל הארץ, ותל אביב אחריו. ממצא זה לא נבדק - האם יש דברים בגו' או שמא יד המקריות בדבר? יתכן כי רושמי הנישואין באזור זה שולחים יותר לבתי הדין ולא סומכים על בדיקה עצמית שלהם. לא נראית לנו האפשרות כי פונים לביה"ד חיפה גם מאזורים אחרים, משום שתקנות בתי הדין אינן מאפשרות פניה מאזור שיפוט אחר. הערה: אחוז הפונים בחתך גברים/נשים דומה למדי בכל הארץ.

4. ארצות המוצא של הפונים לאישור יהדות

374991	רפ"ד מועצות
73098	אמריקה
37888	ישראל
26145	אזרבייג'אן
11737	בולגריה
8637	אזרבייג'אן
7520	מרוקו
6218	אוקראינה
5949	קזחסטן
14083	סלובקיה
49	מולדובה
45	מזרח אירופה
20	לטביה
15	ליטא
5698	סה"כ חבר העמים

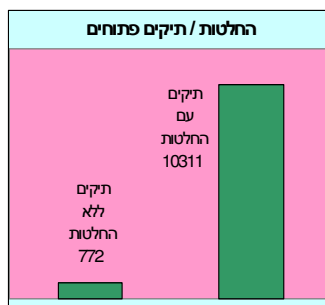
הממצא הבולט ביותר בנושא זה הוא כי בכ-45% מהתיקים לא נרשמה כלל ארץ המוצא (4991 מתוך 11,083). יש לשער כי התפלגות ארצות המוצא של תיקים אלה דומה לזו של התיקים שבהם נרשמה ארץ המוצא.

בתיקים שבהם נרשמה ארץ המוצא, 93.5% (!) הם עולים מארצות חבר העמים (חמ"ע). רק 6.5% הם עולים משאר העולם.

אכן מרבית העלייה (החל משנת 1990) היתה מארצות חמ"ע, אך נראה שהדרישה לכירור יהדות בבית דין, לקראת נישואין, מופעלת בעיקר כלפי עולים אלה.

יש לציין כי העולים מאתיופיה אינם מגיעים לבתי הדין אלא מזוהים ע"י רב העדה, המשמש כחוקר מומחה לעניין זה.

5. תיקים ללא החלטה

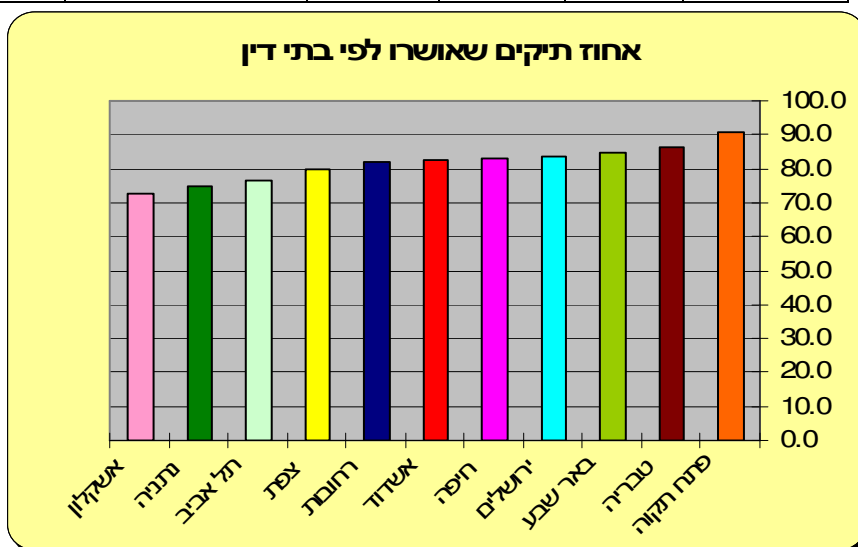

בית דין	תיקים	החלטה	ללא	% ללא
חיפה	2790	2603	187	6.7
תל אביב	2386	2092	294	12.3
באר שבע	1230	1177	53	4.3
פתח תקווה	1090	1060	30	2.8
ירושלים	990	895	95	9.6
אשקלון	878	819	59	6.7
אשדוד	765	734	31	4.1
נתניה	338	324	14	4.1
רחובות	302	294	8	2.6
טבריה	174	173	1	0.6
צפת	140	140	1	0.7
סה"כ	11083	10311	772	7.0

במבט כולל על השנים 2003-2005, רק 7% מהתיקים נותרו פתוחים בתאריך 31.12.05. יש לקחת בחשבון כי מדובר גם בתיקים שנפתחו לקראת סוף שנת 2005, ולכן לא מדובר בעיכוב אלא בהליך טבעי. כלומר כמות קטנה של תיקים לא נסגרים מסיבות שונות.

6. כמות תיקים שאושרה בהם היהדות

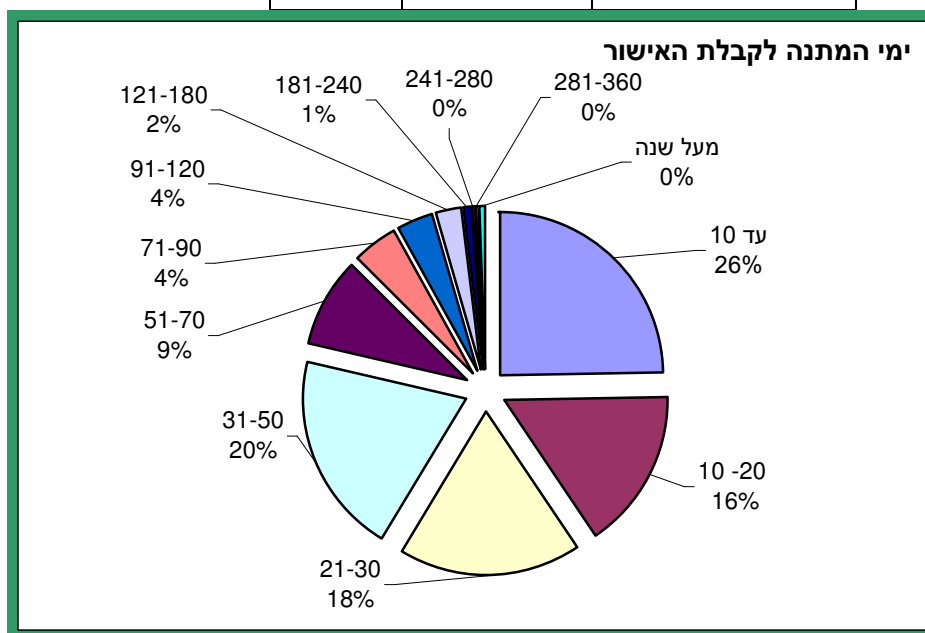
בית דין	תיקים	אושרו במפורש	אושרו במשתמע	סה"כ אושרו	% אושרו	% שלא אושרו
פתח תקווה	1090	840	150	990	90.8	9.2
טבריה	174	149	1	150	86.2	13.8
באר שבע	1230	1024	19	1043	84.8	15.2
ירושלים	990	783	43	826	83.4	16.6
חיפה	2790	2292	18	2310	82.8	17.2
אשדוד	765	610	23	633	82.7	17.3
רחובות	302	242	6	248	82.1	17.9
צפת	140	111	1	112	80.0	20.0
תל אביב	2386	1768	51	1819	76.2	23.8
נתניה	338	248	5	253	74.9	25.1
אשקלון	878	586	50	636	72.4	27.6
סה"כ	11083	8653	366	9020	81.4	18.6

הוי אומר, סה"כ אושרה היהדות ב-9020 תיקים מתוך 11,083, שהם 81.4%. אם ניקח בחשבון שרק ב-10,311 תיקים ניתנו החלטות בתקופה הנדונה (ראו טבלה קודמת) – אחוז המאושרים יהיה כ-87.5%. לא אושרו 1291 תיקים שהם 12.5%. זהו ממצא חשוב ואולי מפתיע לטובה; כ-87.5% מן הפונים זוכים להכרת בית הדין ביהדותם. השאר נדחים מחוסר ראיות מספיקות, בשל תעודות לא אמינות, עדויות לא מספקות וכד'. ההתפלגות בין בתי הדין השונים היא בין 72.4% ל-90.8%.

7. משך הזמן (בין פתיחת התיק לאישור)

ימי המתנה	תיקים	%
עד 10	2095	24.8
11-20	1324	15.7
21-30	1539	18.2
31-50	1692	20.0
51-70	757	9.0
71-90	370	4.4
91-120	301	3.6
121-180	210	2.5
181-240	72	0.9
241-280	24	0.3
281-360	28	0.3
מעל שנה	41	0.5
סה"כ תיקים שנבדקו	8453	100.0

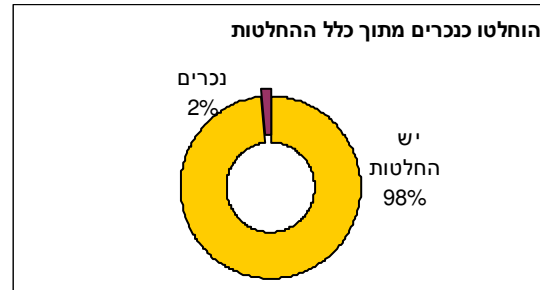
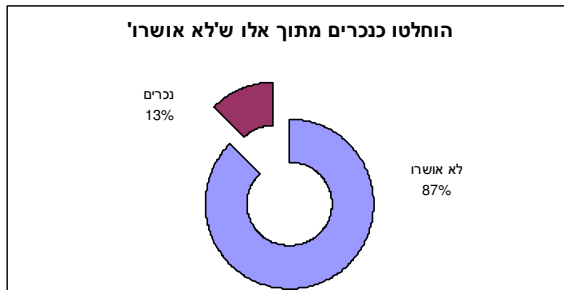

ממצא חשוב וחיובי: כ-25% ממקבלי האישור זוכים לקבלו בתוך 10 ימים! כ-60% (בסה"כ) מקבלים בתוך 30 יום. 20% נוספים ממתינים עד 50 יום. רק 20% מן המקבלים ממתינים זמן רב (אפילו מעל שנה). מתברר כי חלק ניכר מהם אחראים לדחייה: אי התייצבות או אי הבאת עדים וכד'.

8. החלטת ביה"ד 'נכרי' או הפנייה לגיור

מתברר כי רק במקרים מעטים מאוד פוסקים בתי הדין שהמבקש הינו נכרי או ממליצים על גיור (לרבות מספק 'להומרא').

סה"כ החלטה	החלטת נכרי	המלצה לגיור	בית דין אזורי
אשדוד	8	3	11
אשקלון	7	0	7
באר שבע	12	4	16
חיפה	61	5	66
טבריה	5	2	7
ירושלים	7	8	15
נתניה	8	2	10
פתח תקווה	21	3	24
צפת	5	0	5
רחובות	11	0	11
תל אביב	11	3	14
סה"כ	156	30	186

רק 186 מבקשים נקבעו כלא יהודים, שהם כ-13% מתוך 1291 תיקים שלא זכו לאישור יהדות (ראו לעיל סעיף 6).

מכלל ההחלטות של כלל בתי הדין (10,311 החלטות. ראו לעיל סעיף 5), 186 דחויים אלה מהווים 1.8% בלבד שנפסק שאינם יהודים.

ראוי לציין כי ביה"ד בחיפה מוביל את ה'דוחים'. אמנם המספרים המוחלטים קטנים, אך שיעורם מעל פי שתיים מביה"ד הבא אחריו - פ"ת. אפשר שהממצא מעיד על מגמת החמרה בבי"ד זה.

9. מעורבות חוקר מקצועי בתיק

לפני הגיעם לבתי הדין, אמורים המבקשים אישורי יהדות להיפגש עם חוקר מקצועי הדובר את שפתם ובקי בדוקומנטציה הרלבנטית ובאוריינטציה החברתית.

מכיוון שמרבית המבקשים הם מעולי חמ"ע, הם מופנים לשלושה חוקרים דוברי רוסית שאמורים לטפל בכל הפניות לבתי הדין.

החוקרים הם: ד"ר זאב רייז, אלכס דן ויגאל יהודי. במערכת נמצא גם הרב יהודה גורדון (דובר רוסית). דוברי אנגלית מטופלים ע"י הרב אשר ארנטרוי, מנהל המחלקה לבירורי יהדות בהנהלת בתי הדין הרבניים.

אלכס דן מופקד על בית הדין בפתח תקווה (לאחרונה גם חלקית בת"א). לדבריו, טיפל בשנים 2003-2005 ב-1,051 תיקים (בממוצע פחות מ-10 לשבוע).

ד"ר זאב רייז מופקד על בתי הדין בירושלים, ת"א, חיפה, באר שבע, נתניה ואשקלון. לדבריו, בשנים 2003-2005 הוא טיפל בכ-6,500 תיקים (לא מסר מספר מדויק).

יגאל יהודי מופקד על בתי הדין בצפת, אשדוד ורחובות. הוא לא רואיין למחקר זה.

ההערכה היא ששלושתם טיפלו בשנים 2003-2005 בכ-10,000 תיקים.

יש לציין כי סרקנו את הפרוטוקולים של כל תיקי בתי הדין בשנים אלה (11,083 תיקים), ומצאנו כי רק בכ-20% מהם מוזכר שם החוקר. ההסבר שניתן לתופעה הוא כי בתי הדין ממעטים ברישומי פרוטוקולים מפורטים. יתר על כן, החוקרים (בעיקר ד"ר זאב רייז) לא מעוניינים שחוות דעתם תופיע בתיק כמסמך.

מכל מקום, הכל תמימי דעים כי המוצג בטבלה הוא בלתי אפשרי. לדעת כל הנוגעים בדבר, בכללם הרב אליהו בן דהן, מנהל בתי הדין הרבניים, לא יתכן כי רק 20% מהתיקים עברו תחת ידו של חוקר מקצועי. הכל סבורים כי השיעור עומד על קרוב ל-100%.

הנוהל הזה מוזר מאוד בעינינו ובלתי תקין לחלוטין; ממצאי החוקר ואסמכתאותיו חסויים או אינם מתועדים כלל. ברור כי במצב זה אין שקיפות ראויה וכמובן אין יכולת ערעור. אמנם החוקר הוא יועץ פנימי ותו לא של בית הדין, אך ככל הנראה הוא עושה את עיקר העבודה.

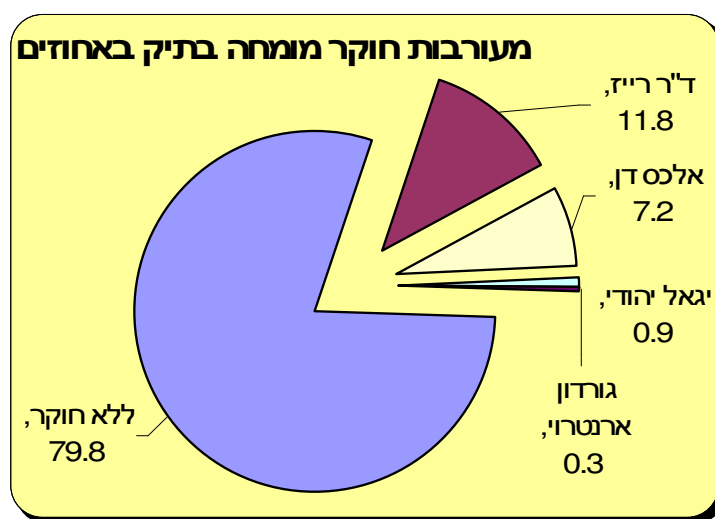
מכיוון שאין ליחסי חשיבות לכמות התיקים שמתוכם ניכר שהיו לנגד עיני חוקר כלשהו, אין גם משמעות להבדלי השיעורים בין בתי הדין השונים. למרות זאת, מכיוון שהנתונים נמצאים בידינו, הם מוצגים בטבלה דלהלן.

10. מעורבות חוקר מקצועי ששמו מוזכר בפרוטוקול כלשהו בתיק

בית דין	תיקים	ללא חוקר	ד"ר רייז	אלכס דן	יגאל יהודי	גורדון ארנטרוי	סה"כ תיקי חוקר	% תיקי חוקר
חיפה	2790	2077	709		0	4	713	25.6
תל אביב	2386	2158	215	12		1	228	9.6
באר שבע	1230	1105	112		4	9	125	10.2
פתח תקווה	1090	301	7	781	1		789	72.4
ירושלים	990	903	70			17	87	8.8
אשקלון	878	822	54	1	1		56	6.4

10.3	79	1	67	1	10	686	765	אשדוד
37.9	128				128	210	338	נתניה
0.0	0					302	302	רחובות
13.8	24		23		1	150	174	טבריה
5.0	7		5		2	133	140	צפת
20.2	2236	32	101	795	1308	8847	11083	סה"כ
	20.2	0.3	0.9	7.2	11.8	79.8	100	%

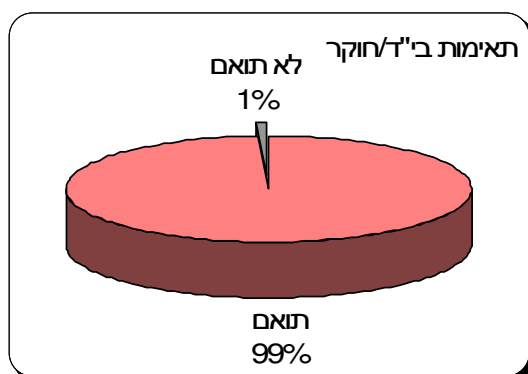
כאמור, מוצע לא לייחס חשיבות לטבלה זו.

11. תאימות בין המלצת החוקר לפסק בית הדין

בדקנו את 1935 התיקים שבהם מצוינים הן שם החוקר הן חוות דעתו (בשאר התיקים לא מופיע שם החוקר או לא מופיעה חוות דעתו).

מתברר כי ב- 99% מהתיקים (ואולי אפילו מעט יותר, בהיעדר מידע רשום) אימץ בית הדין את המלצת החוקר.

תאימות	כמות	אחוז
תואם	1920	99
לא תואם	15	1
סה"כ	1935	100

לדעתנו, זה הממצא החשוב ביותר במחקר זה.

הנטל העיקרי מוטל על החוקרים המקצועיים, ובסופו של דבר על פיהם יישק דבר. מומחים אלה מייתרים במידה רבה את הצורך בבתי הדין.

בראיונות אמרו החוקרים כי לא זכורים להם כמעט מקרים שבהם דחה בית הדין את המלצתם. יתר על כן, מראיונות עם חוקרים, עם מזכירי בתי דין ועם אישים נוספים (שביקשו להישאר בעילום שם) עולה, כי תכופות דן דיין אחד, 'דן יחיד', בתיקים אלה, וגם הוא אינו דובר את השפה. למעשה, הוא מקבל אוטומטית כמעט את חוות דעת החוקר המקצועי.

יתר על כן, מאנשים אחדים הקרובים מאוד לנושא שמענו, כי בבתי דין מסוימים, 'תלוי לאן נופלים', הרכב פלוני חותך את התיק בישיבה אחת קצרה, בהתאם לחוות דעת המומחה, ואילו הרכב פלוני, באותו בית דין, 'מטרטר' (בזו הלשון שמענו) את המבקש ועדיו, ולבסוף... פוסק תמיד לפי עמדת החוקר!

מכיוון שמשקל החוקר בתיק גבוה וקריטי למדי, אנו נאלצים להעיר מספר הערות על נוהל זה:

- (1) לא סביר שהאסמכתא העיקרית לפסיקת התיק חסויה או נעדרת.
- (2) כמובן שמצב זה איננו מאפשר ערעור או דרישה לבדיקה חוזרת.
- (3) הקריטריונים שלפיהם מחליטים החוקרים אינם ברורים.
- (4) כישורי החוקרים לא נבדקו, אם כי פרט זה אינו עניין למחקר זה.

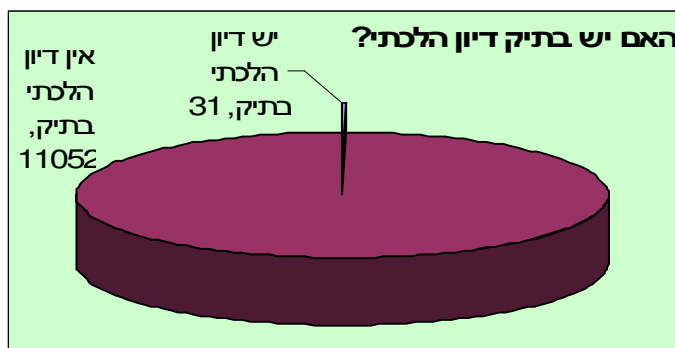
12. דיונים הלכתיים בתיק

בדקנו בכלל התיקים, לברר האם יש בהם דיונים הלכתיים, שקלא וטריא, העלאת צדדי ספק לכאן ולכאן והכרעה לפי פרמטרים הלכתיים.

אכן קשה ביותר לחפש דיוני הלכה בפרוטוקולים של 11,083 תיקים. נקטנו בשיטה של ספירת המילים בכל פרוטוקול; אם פרוטוקול כלשהו עלה על 1,000 מילים - שיערנו כי יש בו היבטי הלכה הראויים להיבדק.

לאחר כל המלאכה המתישה, מצאנו 31 דיונים הלכתיים בלבד מתוך יותר מ-11,000 תיקים! פחות משליש אחוז!

סה"כ	ת"א	רחוב'	צפת	פ"ת	נתניה	ירוש'	טבר	חיפה	ב"ש	אשקלון	אשדוד	בית דין
31	7	1	0	3	3	3	0	7	0	3	4	דיון הלכתי בתיק
11052	2379	301	140	1087	335	987	174	2783	1230	875	761	אין דיון הלכתי

ממצא זה, העדר יצירתיות הלכתית בתיקי אישורי יהדות, אומת גם בשיחות עם מזכירי בתי דין, עם החוקרים המקצועיים ועם מנהל בתי הדין הרבניים. כדי ללמד סנגוריה על בתי הדין, יש להציג מספר נקודות אפשריות:

א. מכיוון שממילא עמדת החוקרים היא המתקבלת בסופו של דבר, ומכיוון שבכ-85% מהתיקים החוקרים מאשרים את היהדות, אין הדיינים רואים טעם ועניין לדון בחידושי תורה בהלכות יוחסין.

ב. נושאים אלה קשים, אין בהם דרך הלכתית סלולה, והם אופייניים לסוגיות חברה והלכה בנות זמננו. הדיינים אינם ששים להזדקק לתחומי דיון חדשניים.

ו. סיכום הממצאים העובדתיים

1. מדי שנה מופנים לבתי הדין הרבניים כ-3500 נפש לבירור יהדותם, מתוך האוכלוסיה המוגדרת כעולים או בני עולים. רוב המופנים הן מופנות (נשים 57%).
2. 99% מהפניות הם למטרת נישואין.
3. כ-94% מהפניות הן מקרב עולי חמ"ע.
4. ככל הנראה כל (?) הפונים רשומים במרשם האוכלוסין כיהודים. הקרובים לנושא לא זוכרים כמעט מקרה של פניית מי שאיננו רשום כבר כיהודי. אין דרך לבדוק נתון זה מכיוון שאין נגישות למרשם האוכלוסין.
5. כרבע מהפניות הן בביה"ד בחיפה (!), כחמישית בת"א והשאר בכל הארץ. ככלל ניתן לומר שאין הבדלים משמעותיים בין ההרכבים השונים, מנקודת המבט של התוצאות.
6. 87.5% מהפניות מאושרות, והפונים זוכים להכרה ביהדותם. פחות מ-2% נקבעים כנכרים והשאר (כ-10%) נותרים פתוחים (העדר החלטה, זימון נוסף, הפנייה לגיור, אי התייצבות וכד').
7. 25% זוכים לאישור יהדות בתוך 10 ימים (!). 35% נוספים בתוך 30 יום, ו-20% נוספים בתוך עד 50 יום. 20% בלבד 'נמשכים ונמרחים' (חלקם באשמתם: אי התייצבות, אי הבאת עדים).
8. לפי הממצאים, ולפי מה שנאמר בראיונות השונים, ב-99% מהתיקים (לפחות) בית הדין מקבל את המלצת החוקר המקצועי שטיפל בפניה והגיש המלצה לביה"ד. חלק מן ההרכבים מקבל את המלצה 'על אתר' (ולעתים בהרכב חסר או יחיד), וחלק שב לגבות עדויות אך התוצאה זהה להמלצת החוקר.
9. החוקר הוא דמות המפתח באישור היהדות, בשל היכרותו את השטח, השפה, המנטליות ויכולת ההתרשמות האישית והתקשור. למרות זאת, עבודתו אינה מתועדת, אין קריטריונים ברורים ואין מסלול ערעור או בדיקה חוזרת.
10. בתי הדין אינם נזקקים (כמעט) לדיונים הלכתיים בתיקי אישורי יהדות, ולא פיתחו מורשת פסיקתית בסוגיית היוחסין וספקותיהם.

נספח לפרק ו: נישואי יהודים

לפי נתוני ארגון 'משפחה אחת' (התומך בהנהגת נישואין אזרחיים בישראל ובשוויוניות גמורה לנשים) המבוססים על הלמ"ס, משרד הפנים, המוסד לביטוח לאומי ובתי הדין הרבניים: נישאו בישראל בשנים 2003-2005: סה"כ כ-100,000 זוגות שלפחות אחד מהם היה יהודי מתוכם נישאו ברבנות: 86,940 זוגות (87.5%) בתקופה זו נישאו בדרכים אחרות: 12,560 זוגות (12.5%) מתוך כ-174,000 בני הזוג שהתחתנו ברבנות, הופנו לבירור יהדות 11,083 נפש כעולים, שהם כ-6.5%

אין פילוח בנישואים מחוץ לרבנות בין נישואין בין שני יהודים לבין נישואי תערובת. אין רישום על כמות נישואי עולים (או בני עולים) יחסית לילידי הארץ.

ז. היבטים משפטיים ונוהליים

1. נוהל הפנייה לבירור יהדות

הפניית העולים לבירור יהדות בבי"ד התבססה על הנחיות הרבנות הראשית לישראל כדלהלן:

הוראות נוהל רישום נישואין, הרבנות הראשית לישראל – אדר תשנ"ח

[נתפרסמו בחוזר המנכ"ל סא"ל 2 – תמוז התשס"א (יוני 2001)]

פרק ט': עולים חדשים שהגיעו לאחר 1990

72. אין להשיא בן זוג עולה חדש שעלה לאחר 1990 (להלן: עולה חדש) אלא על סמך אישור יהדות בלבד.

73. אישור יהדות יכול להינתן ע"י בית הדין האזורי או ע"י ועדת בירור לענייני יהדות שתוקם לצורך זה ע"י מועצת הרבנות הראשית לישראל. כנעדת בירור יכול גם שישמש רב שהוסמך לכך במיוחד ע"י מועצת הרבנות הראשית.

74. בכל מקרה שבאים להירשם בני זוג ובהם עולה חדש, יפנה רשם הנישואין את בן הזוג שהוא עולה חדש לוועדת הבירור לענייני יהדות הקרובה למקום הרישום, לקבלת אישור יהדות.

75. היה מקום מגוריו של בן הזוג שהוא עולה חדש שלא במקום רישום הנישואין, או במקום שאין בו ועדת בירור, יפנה אותו הרשם לוועדת הבירור לענייני יהדות הקרובה למקום מגוריו.

76. ועדת הבירור לענייני יהדות תדון בפניה בתוך שבועיים מיום שהגיעה הפניה, ותיתן החלטתה בדחיפות. ההחלטה תתויק בתיק הנישואין והעתק ההחלטה יועבר לרבנות הראשית ולמחלקת רישום נישואין וגירושין במשרד לענייני דתות.

77. במקרים דחופים יפנה רשם הנישואין את העולה החדש לוועדת הבירור לענייני יהדות היושבת באופן קבע בירושלים.

78. עד להקמת ועדת הבירור בכל אותם מקומות שנקבעו, יפנה רשם הנישואין את העולה החדש לבית הדין האזורי בהתאם, אלא אם כן רשם הנישואין מכהן כרב עיר והוא הוסמך במיוחד בידי מועצת הרבנות הראשית לשמש כנעדת בירור.

79. החלטות ועדת בירור – לרבות החלטת רב שהוסמך כאמור לשמש כנעדת בירור – ונימוקיה יצורפו לתיק הנישואין, והעתק ההחלטה יומצא לרבנות הראשית ולמחלקת רישום נישואין וגירושין במשרד לענייני דתות.

תוספות ועדכונים להוראות הרבנות הראשית – כ"ב אדר א' תש"ס

[נתפרסמו בחוזר המנכ"ל סא/2 – תמוז התשס"א (יוני 2001)]

3. אין להוציא תעודות רווקות מבלי בירור היהדות.
9. לפי התקנות (פרק ט' סעיף 72) 'אין להשיא בן זוג עולה חדש שעלה לאחר 1990, אלא על סמך אישור יהדות בלבד'. יש להקפיד על הוראה זו לגבי כל העולים החדשים מכל הארצות.
10. אישור יהדות לעולים חדשים ייעשה ע"י בית הדין האזורי, או ועדת בירור לענייני יהדות שהוקמה לצורך זה ע"י מועצת הרבנות הראשית לישראל, או רב שהוסמך לכך במיוחד על ידי מועצת הרבנות הראשית לישראל – בכתב, מוסמך להנפיק אישור יהדות.

2. עתירה כנגד הנחיות הרבנות הראשית

בשנת 2002 התנהלה מערכה משפטית בנדון:

בג"ץ 5/02 'משפחה חדשה' נגד

(1) מועצת הרבנות הראשית לישראל (2) ביה"ד לבירור יהדות, המועצה הדתית ירושלים

העתירה הוגשה ע"י עו"ד פרופ' מיכאל קורניאלדי. עיקרי הטענות היו כלפי:

- (1) ההפליה בין העולים לפני ואחרי 1990.
- (2) הסטטוס של ביה"ד ליד המועצה הדתית בירושלים, שנהג כבי"ד, כולל גביית אגרות.
- (3) וכן כלפי הצידוק בעצם בדיקת היהדות של מי שנרשם כיהודי.
- (4) אי יכולת להתחתן מחוץ למסגרת הרבנות.
- (5) הפעלת התקנות כלפי עולי חבר העמים בלבד.

העתירה דרשה ליתן צו על תנאי, ואח"כ להפכו להחלטי:

"מדוע לא יבוטל פרק ט' להוראות נוהל רישום נישואין שהוציאה הרבנות הראשית לישראל באדר תשנ"ח, לרבות סעיפים 9 ו-10 להוראות לרבנים מורשים לנישואין, מיום כ"ב אדר א' תש"ס, המפלגות בין עולים שעלו לישראל לפני 1990 ובין עולים שעלו לישראל לאחר 1990, ומחייבות כל עולה שעלה לישראל לאחר 1990, המבקש להירשם לנישואין, להמציא אישור יהדות מבית דין רבני, כולל הסמכה שלא כחוק של גוף ציבורי המתיימר לפעול על פי דין, והוא בית דין לבירור יהדות במועצה הדתית בירושלים".

3. 'נסיגת' הרבנות הראשית מנוסח ההנחיות המחייב

בראשית כהונתה של הרבנות הראשית הנוכחית הוצאה הודעה על ביטול הנוהל המחייב הפניית כל עולה משנת 1990 לבי"ד לבירור יהדות. הרבנות התחייבה להוציא הוראות נוהל חדשות מחייבות. ועדה מיוחדת בראשות הרב רצון ערוסי, הרב הראשי לקריית אונו וחבר הרה"ר, יושבת מזה זמן רב על מדוכה זו.

תגובת הרבנות הראשית / פרקליטות המדינה:

בתגובה נוספת מטעם פרקליטות המדינה בשם הרבנות הראשית לישראל, מיום א' אד"ב תשס"ג (5.3.2003), ויתרה למעשה הרבנות על דבקתה בהנחיות אלה (בסעיף 6 שם):

"... מאחר שהרב מורשה הנישואין מטעמה של הרבנות הראשית מוסמך לבחון ממילא את כשירותו של מי שמבקש להירשם לנישואין כדמו", בטרם יירשם כאמור, נבקש להודיע כי מאחר שמטרת הוראות פרק ט' שבנוהל, וכן סעיפים 9-10 לנוהל מתש"ס, לא נועדו אלא לנסות להקל על ציבור העולים החדשים בהסדרת מסלול חילופי לקבלת פסק דין מבית הדין הרבני האזורי, אין מבחינתה של הרבנות הראשית כל מניעה להשמטת פרק ט' וסעיפים 9-10 לנוהל".

4. הודעת הרבנות הראשית על ביטול הנוהל

בעקבות העתירה הנ"ל התקיימו דיונים שונים. להלן ציטוט מסמך מסכם, שקיבל תוקף של פס"ד, שתוכנו הוא כי הסעיפים הנ"ל בטלים וכי הרבנות הראשית תפרסם נהלים חדשים לרושמי הנישואין.

1. הרבנות הראשית לישראל תוציא הוראות נוהל רישום נישואין מתוקנות שמהן יושמט פרק ט'...
2. כמו כן יושמטו הסעיפים 9 ו-10 מן התוספות להוראות הנ"ל שנרשמו בחוזר מנכ"ל הרבנות הראשית מיום כ"ב אד"א תש"ס.
3. בהתאם לסיכום הדברים בע"פ בין הרב הראשי לישראל, הרב מצגר, ובין ב"כ העותרים, רשם ב"כ העותרים לפניו את הודעת הרב הראשי לישראל כי נוהל הרישום ייבדק לצורך עדכון והתאמה לנסיבות הקיימות כיום, בהתייחס לנסיבות בחינת כשרותם להינשא כדמו"י של בני הזוג המבקשים להירשם לנישואין.

הודעה זו קיבלה תוקף של פס"ד ביום י"ז בתשרי תשס"ד (13.10.03) ע"י השופטים ברק, דורנר וגרוניס.

5. עמדת עו"ד קורנילדי, ב"כ העותרים דאז

בשיחה שקיימתי עם פרופ' מיכאל קורנילדי, שזכה בשעתו בעתירה הנ"ל, בקשתי לשמוע את דעתו על נוהל אפשרי לסייע לרושמי הנישואין שאין בידם כלי בדיקה מתאימים.

בפנייתי אליו מיום כ"א בכסלו תשס"ז (12.12.06) בקשתי חוות דעת לנוסחה דלהלן:

א. יוקמו מספר צוותים מקצועיים שיסייעו לרושמי הנישואין בתחום בירור יהדותם של העולים וצאצאיהם.

ב. הצוותים יכהנו באזורי צפון, מרכז ודרום, וכן צוות בעל מעמד ארצי בירושלים.

ג. כל צוות יכלול חוקר מקצועי הדובר את שפת העולה, רב רושם נישואין מן האזור הרלבנטי (או רב בעל כישורים מתאימים) שיוסמך לכך ע"י מועצת הרבנות הראשית או נשיא בית הדין הגדול, ודיין מן המניין בעל כישורים לעניין.

תשובתו היתה כי אין כל מניעה לכך. אדרבה, רושם הנישואין, המופקד על בירור כשירות בני הזוג להינשא כדין, יכול בהחלט להיעזר בגורמים מקצועיים לקבוע כשירות זו.

6. תגובת הרב רצון ערוסי, יו"ר ועדת נישואין ארצית

הרב רצון ערוסי, חבר הרבנות הראשית לישראל ורבה של קריית אונו, התמנה כיו"ר ועדת נישואין ארצית, שבין תפקידיה לנסח נהלים חדשים. במכתבו אלי מיום כ' בכסלו תשס"ז (11.12.06) הוא כותב:

"...נראים הדברים כפי שהצעת, שיוקמו צוותים מקצועיים לבירורי יהדות. אלא שיש להוסיף: 'מוכרים ע"י הרה"ר'. כלומר שהרה"ר תמנה ועדת רבנים שיש להבריה ידע בעניין בירורי יהדות לעולי רוסיה, וזו תבחן את החוקר ותקבע אם הוא ראוי להיות חוקר מורשה. ורק חוקרים מקצועיים מאושרים יפעלו ליד רושם הנישואין".

"נוכל להוסיף להנחיות החדשות לרישום נישואין תוספת המתייחסת לצוותות אלה, בסוף הסעיף המתייחס לכך, בנוסח הבא:

...או לצוות מקצועי אזורי לבירור יהדות שיוקם (אם יוקם) ע"י הרה"ר לישראל, בכפוף להודעה מיוחדת בנושא זה מאת הרה"ר לישראל".

7. סיכום ההיבט המשפטי

מתבר כי אין בסיס חוקי המחייב הליך בית דין לבירור יהדות לקראת נישואין. בירור כזה הוא כלי עזר אופציונלי ליד רושם הנישואין. קביעה זו נובעת גם מהמצב העובדתי שלפיו הבירור העיקרי נעשה ע"י מומחה מקצועי, ולא בידי בית הדין באצטלתו ההלכתית. הוי אומר, רושם נישואין יכול לכאורה להיעזר במומחה אישי אחר המהימן עליו, או בכל דרך המקובלת עליו.

ח. בירור יהדות למי שאיננו רשום כיהודי

כאמור לעיל, ההפנייה לבירור יהדות מתבצעת כמעט תמיד בעקבות פניה להירשם לנישואין או לגירושין באמצעות הרבנות, ועל כן אין פלא בכך שכל (99%) הפונים לבתי הדין הרבניים כבר רשומים כיהודים במרשם האוכלוסין. אלה שאינם רשומים כיהודים אינם פונים להינשא או להתגרש באמצעות הרבנות וממילא אינם מגיעים להליך של בירור יהדות – זו העובדה. ומה מסתתר מאחוריה?

א. מרואיינים הבקאים בנושא (שביקשו שלא להיחשף) טוענים כי יש אלפי יהודים שלא הצליחו, או לא טרחו בעבר, להוכיח את יהדותם, בשל הערכתם שאין סיכוי. בקיאים אלה אומדים את כמותם בין 5% (15,000) ל-10% (30,000) מתוך 300,000 הנכרים.

ב. עובדתית, אין תחושת לחץ מצד אלפים אלה לממש את יהדותם. הנושא איננו חם בחצרות העולים, ואינו מוצג כמדומה בתקשורת הרוסית כעוול ציבורי או מגזרי (למעט כתבות בתקשורת על מקרים ספציפיים המזדמנים פה ושם).

ג. כאמור לעיל, החוקרים המקצועיים המסייעים לבתי הדין הרבניים מתבססים בעיקר על בדיקת תעודות, צילומים משפחתיים וכד'. יש לשער כי אין ברשות אלה שאינם רשומים כיהודים מסמכים מובהקים מסוג זה, ולכן אין להם סיכוי במסגרת הליך זה.

ד. כאמור לעיל, בתי הדין אינם נכנסים לעובי הסוגיות ההלכתיות של ספיקות ביוחסין, ושל גביית עדויות וחקירות ודרישות. שדה הלכתית זו, האופיינית לדור של קיבוץ גלויות, טרם נחרשה די צרכה.

ה. במסגרת 'רבני צוהר' קיים פרויקט 'שורשים' (מופעל ע"י הרב שמעון הר-שלום) המסייע לעולי חבר העמים החפצים בכך לברר את יהדותם, לאו דווקא בזיקה לנישואין עכשוויים. הארגון מפרסם את הנושא בקרב העולים בדרכים שונות ומצהיר שהוא פועל בשיתוף פעולה עם בתי הדין האזוריים.

לפנינו אפוא מסגרת אלטרנטיבית לחוקרים המקצועיים, המופעלת ע"י גורם חיצוני.

המלצות

1. יוקמו שני הרכבים מיוחדים של בתי הדין הרבניים, שיתמחו בסוגיות יוחסין וינסו להתמודד עם נושאים אלה. יש לשער כי התמחות זו תצמיח גם חידושים בבית המדרש, בנושא כללי ישראלי רחב זה שלא עלה על הפרק מעולם (?), וודאי שלא בהיקף כזה.
2. בבית דין זה יישב כמשקיף-מסייע גם חוקר מקצועי דובר רוסית המתמחה בבירורי יהדות, כמפורט לעיל. לחוקר לא תהיה זכות וטו וההכרעה לא תישק רק על פיו.
3. ייערך פרסום ממלכתי רחב הפונה לקהיליית העולים (מכל ארצות העולם, בדגש על חבר העמים), אשר יקרא לכל מי שבטוח ביהדותו ולא רשום ככזה - לפנות למסגרת זו.

ט. היבטים הלכתיים

סוגיית בירור יהדות בהלכה רחבה מני ים. השאלה חובקת נושאים רבים הקשורים בהגדרת הלכתיות של 'רוב', 'חזקה', 'ספקות', 'יוחסין' ועוד. היבטים אלה אינם מענייניו של מחקר זה, אך ראוי להעלותם על קצה המזלג.

יש לציין כי בשדה השו"ת בני זמננו כמעט שלא נכתבו תשובות עקרוניות בנושאי יוחסין. להלן תקצירים מתוך שתי תשובות מפורטות בנדון, אחת ממוסקבה והשניה מירושלים.

1. כללים בבירור יהדות

תקציר מתוך תשובת רבה של מוסקבה, הרב פנחס גולדשמידט שליט"א, מתוך ספרו 'זכרון בספר', חלק 'אבן העזר' סימן ג:

כללים אלה יכולים לשמש אבני פינה בכל סוגיית בירור יהדות על פי ההלכה. העיקרון הותווה ע"י הפוסק המפורסם בארה"ב, הגאון רבי משה פיינשטיין זצ"ל, שקבע כי יש עקרונית שלוש דרכים לבירור יהדות:

(א) רישום הלאום היהודי.

(ב) שמות יהודיים מובהקים.

(ג) ידיעת שפה יהודית ומסורת יהודית.

והוסיף כי לבירור יהדות מספיקים שני מרכיבים מתוך שלשה אלה.

מחבר התשובה המקיפה, הרב ממוסקבה, ערך רשימה מפורטת של אלמנטים היכולים לעלות כראיות בנושא בירור יהדות. הוא דן בהם אחד לאחד ומחווה דעתו על טיבם, לאור המציאות המוכרת לו ברוסיה. נביאם כאן בקיצור טלגרפי:

- א. דרכון פנימי**
ניתן להסתמך כמסמך מובהק עד שנות ה-80.
- ב. תעודת לידה**
לתעודות מקוריות יש להאמין עד שנות ה-80. שאינן מקוריות – מפוקפקות בכל פרטיהן.
- ג. תעודות נישואין, גירושין ופטירה**
גם אם התעודות אבדו – יש העתקים אמינים במשרדים ממשלתיים.
- ד. מכתבי הקג"ב**
אינם ראיה בהעדר גישה לארכיון.
- ה. אישורי הקהילות**
אינם ראיה כלל.
- ו. כתובות**
ראיה ליהדות רק אם העדים החותמים מוכרים.
- ז. מרשם האוכלוסין**
רישומים שלהם מלפני שנות ה-80 יכולים להיחשב מוסמכים, ובלבד שיראו את הספרים.
- ח. מסמך משטרה**
במשטרה קיימים העתקים של הדרכונים הפנימיים הנחשבים אמינים, ובלבד שיראו הרישום בספרים המקוריים.
- ט. עדים**
יש בעיה עם נאמנות אנשים שאינם שומרי תורה ומצוות.
- י. קרבת משפחה**
אם קרוב משפחה (שהקרבה מוכחת) הוכיח את יהדותו, זו ראיה טובה גם למי שלא רשום כיהודי.
- יא. בדיקת שגרירות ישראל**
הרישום בשגרירות אינו מהימן כי הוא מסתמך על מסמכים לא מקוריים, על שיחות טלפוניות וכד'.
- יב. ברית מילה**
ברית מילה לפני שנות ה-80 היא ראיה טובה ליהדות. לאחר מכן לא כ"כ מהימנה.
- יג. מסמך נוטריוני**
מסמכים נוטריוניים לא מהימנים, בשל ריבוי השוחד.
- יד. מסמך רבני וקונסולרי**
רק מסמכים מקוריים שהופקו ע"י ברי סמכא מוכרים.
- טו. קברי ישראל**
הקבר הראשון בחלקה יהודית יכול להוות ראיה טובה. המאוחרים יותר נקברו בקברי המשפחה, אך יתכנו גם לא יהודים מחמת נישואי תערובת.
- טז. תווי פנים**
אי אפשר להסתמך על היכרות כזו, גם מי שטוען שניחן ביכולת הבחנה.
- יז. שפת אידיש**

ראיה טובה ליהדות, למרות שיתכנו מקרים (עובדים בבית ישראל, נכד לסב יהודי) של יודעי השפה שאינם יהודים. אין חשש שילמדו במיוחד כדי להיחשב יהודים.

יח. מנהגי יהדות

יכולים לשמש כראיה רק באמצעות מומחים, משום שניתן בנקל ללמוד מנהגים ופולקלור.

יט. שמות מובהקים

עקרונית שמות יהודים מובהקים, ונכרים מובהקים, הם ראיה טובה. צריך לבדוק אם אלה השמות המקוריים או ששינו במתכוון.

כ. כפרי גרים

יש ידיעות היסטוריות על גיור כפרים שלמים. הנושא לא ברור, ובפרט שאח"כ התערבו נישואי תערובת, והמתגוררים בהם צריכים גיור מספק.

כא. רשימות הצלב האדום

הרשימות די טובות לצורך הוכחת יהדות.

2. חיוב בדיקת יחוסו של אדם שאין משפחתו ידועה

תקציר פרק אחד מתוך מסכת שלמה שהתפרסמה בנושא זה ב'תחומין' כרך יב (עמ' 17), מאת הדיין הרב משה מרדכי פרבשטיין (כיום ראש ישיבת 'חברון'):

א. חשש פסולי קהל

נחלקו ראשונים בדבר חשש פסולי קהל. רוב הראשונים סוברים שדין 'כל המשפחות בחזקת כשרות' נאמר אף במי שבא לפנינו ואין משפחתו ידועה, דאין חוששין בו משום פסולי קהל (תוס' יבמות שם, ורמב"ן. וכן הסוברים בכתובות כה, ב"בני זה כהן" דאין חשש ממזרות). לדבריהם, בהכרח גדר 'כל המשפחות בחזקת כשרות' הוא מפני שרוב ישראל כשרים ואינם פסולי קהל, והולכים אחר הרוב (הב"ח פסק מטעם זה דאף לשיטת רש"י, אם כבר נשא אשה בלא שבדקנו אותה, בדיעבד אין צריך בדיקה).

ויש ראשונים שהוסיפו בטעם רבנן, משום שמכירין ישראל ממזרים שביניהם (רמב"ן כתובות כד, ור"ן קדושין עז,א. לדעה זו אף לרבנן צריך לבדוק בפסול חללות). אבל שיטת הרמ"ה (הובאה בטור סי' ב) היא שאף לרבנן אין הדברים אמורים אלא במי שמשפחתו ידועה; אבל אם אין משפחתו ידועה, אפילו לרבנן צריך בדיקה. ולדבריו פירוש 'כל המשפחות בחזקת כשרות' - במשפחה מוכרת לנו, ולא היה ידוע לנו שום פסול עליה. ודין 'כל המשפחות בחזקת כשרות' הוא מהלכות חזקה, שהחזקה משפחה זו בכשרות. כסברת הרמ"ה סובר גם המ"מ (הלכות איסו"ב כ,ה), ויבואר להלן.

ב. חשש גוי

ברור שרוב הראשונים שכתבו, שאם בא לפנינו אדם לא מוכר ומציג עצמו כישראל משיאים לו בת ישראל, סבורים כי לכתחילה אין לחשוש לספק גוי, ואין כאן דין 'מעלה עשו ביוחסין'. אבל הרמ"ה וסיעתו, הסוברים דכשאינ משפחתו ידועה אף לדעת חכמים צריך לבדוק במשפחתו מחשש פסולי קהל, יש לדון האם סוברים שגם מחשש גוי צריך לבדוק. והדברים מפורשים במגיד משנה (איסו"ב כ,ה) שפירש מש"כ הרמב"ם (יג,י) 'מי שבא ואמר שהיה גוי ונתגייר בבית דין - נאמן, שהפה שאסר הוא הפה שהתיר. במה

דברים אמורים, בארץ ישראל ובאותם הימים שחזקת הכל שם בחזקת ישראל, אבל בחוצה לארץ - צריך להביא ראיה, ואחר כך ישא ישראלית. ואני אומר שזו מעלה ביוחסין. ודן המ"מ, דזה שכתב הרמב"ם שבחו"ל צריך ראיה ממעלת יוחסין, האם הדברים אמורים רק באומר נתגיירתי, או אף אם אמר ישראל אני, וכתב:

ואפשר דהוא הדין במי שבא ואמר שהוא ישראל מעיקרו, שצריך ראיה לעניין היוחסין מפני מעלת היוחסין. דאי לא מי שבא ואמר נתגיירתי. יהיה נאמן מדין מיגו. ואע"פ ש"כל המשפחות בחזקת כשרות", הני מילי במי שיש לו חזקת משפחה.

לפירוש זה שבמ"מ, כל מי שאין משפחתו ידועה וטוען שישראל הוא, ובא לשאת ישראלית, צריך מדרבנן ראיה לדבריו, דמעלה עשו ביוחסין. ושם במ"מ שם פ' פירוש שני ברמב"ם:

ואפשר שאף זה הוא דעת רבינו... ומה שכתב בפ"ג, הוא דווקא במי שמודה שהיה גוי מעיקרו, אלא שנתגייר.

לפירוש זה אין צורך לבדוק במי שאומר שהוא ישראל, אף ממעלת יוחסין. ואכן הרמב"ם בתשובה כתב (הובא ב'מקורות וציונים' לפי"ג ברמב"ם הוצאת 'פרנקל'):

בח"ל צריך להביא ראיה, ואינו נאמן מדין הפה שאסר, דחיישינן שמא נתגייר בינו לבין עצמו, לפי שאין בתי דינים קבועים בכל מקום בחו"ל. אבל מי שבא ואמר ישראל אני, נאמן בלא ראיה.

הרי מפורש בתשובת הרמב"ם כפירוש השני שבמ"מ.

והנה, ברמ"ה (שם) לא הזכיר אלא חשש שמא עבד הוא, ולא הזכיר חשש שמא גוי הוא. ואפשר שחשש עבד הוא גדול יותר, שקל לו יותר להציג עצמו כיהודי. וגם שהגוי עדיין בידו להתגייר עכשיו. אך יש מהאחרונים שנקטו בדעתו שה"ה חשש גוי. ולפי דבריהם, שיטת הרמ"ה היא כפי' הראשון של המ"מ בדעת הרמב"ם.

במהרי"ט (סי' קמט) הקשה על הרמ"ה מהגמ' ביבמות 'נאמן אתה לפסול עצמך, ואין אתה נאמן לפסול בניך' - אלמא בניו בחזקת כשרות הם, אף שאינם מוכרים לנו? ותירץ המהרי"ט, דהתם ידוע שהיה גוי, ואין ספק אלא אם נתגייר בבי"ד.

בשער המלך (איסור"ב פ"כ) הקשה על המהרי"ט: 'שדבריו מן המתמיהין - דאם ידוע שהיה גוי, כ"ש שקשה על הרמ"ה. דאם כשידוע שהיה גוי, נאמן שהתגייר בבי"ד, כ"ש במי שאומר שישראל גמור, כשר הוא שיהיה נאמן. וכתב שם שטעות סופר נפלה בדברי המהרי"ט. אבל להנ"ל לאו ק"ו הוא, דחשש ממזר אפשר שהוא חשש גדול יותר, דיכול בקלות להסתיר פסולו; וההנחה שאינו ממזר בנויה רק על רוב, ומדרבנן לא סמכינן על רוב ממעלת יוחסין. אבל לא חיישינן שגוי יתנהג כיהודי, וזו חזקה אלימתא אף לדעת הרמ"ה, ולפיכך לא כתב הרמ"ה דחיישינן שמא גוי הוא.

ג. מסקנות

מי שאין משפחתו ידועה, האם צריך בדיקה מדרבנן מדין מעלה עשו ביוחסין, או שגם בו נאמר הכלל ש"כל המשפחות בחזקת כשרות"?

דעת בית-שמואל (ב,ג) לחשוש לשיטת הרמ"ה המצריך בדיקה, ולדעתו זו שיטה אחת עם דעת המ"מ והר"ן. ובס"ג ס"ק ה כתב שכן היא דעת הרמב"ם והשו"ע מדויק לשונם. וכן בבית-הלל (ס"א ב, הובא בבאר-היטב ס"ק ד) החמיר כדעת הב"ש, וזו לשונו:

מי שבא מארץ אחרת, הן איש או אשה, או בחור או בתולה, או אלמן או אלמנה, צריך ראייה שהוא ישראל. ואף שמתנהגים כדת ישראל, ומדברים בלשוננו, ויודעים בכל טוב היהודים, אעפ"כ צריכים ראייה. וכן הוא תקנות מדינת ליטא שאין לסדר שום קידושין, אא"כ שיש לו ראייה שהוא ישראל ומאיזה משפחה.

אבל האחרונים דחו דבריהם. וכן הב"ח (יו"ד ס"א רסח) והש"ך (שם ס"ק כא) פסקו שנוהגין להקל להאמינו להשיאו ישראלית. ועין בבית-מאיר שכתב:

חלילה להעלות על הדעת שהשו"ע מכריע נגד המנהג לפסוק דכל ישראל בחזקת כשרות גם באינו ידוע, ולסתום במקום שהוא עיקר הדין (היינו בס"א ב) ולהכריע בדרך רמז במקום אחר.

וכ"כ בחזון-איש (ב,כ):

ואנו נוהגים היתר באנשים הבאים, אף שאין משפחתם ידועה כלל. ולא שמענו מוחין בדבר, רק שאין מייעצים בזה. ואם הוא חבר או ת"ח, מייעצין גם לכתחילה.

וע"ע בבית-הלל. שבסוף דבריו כתב:

וכן הוריתי להלכה למעשה, באיש ואשה שבאו ממדינת מוסקבה, וגזרתי עליהם שיפרשו זה מזה. עד שיביאו ראייה שהם ישראלים, אפילו על פי קרוביהם.

הרי שאף הוא התיר אותם על פי קרובים, ומשמע שאין זה מעיקר הדין, אלא מחמת תקנת מדינת ליטא.

* * *

עקרונות הלכתיים אלה ודומיהם יכולים לשמש מצע לדיונים הלכתיים פורים לבית דין רבני שיתמחה בסוגיות יוחסין.

י. מסקנות והמלצות

להלן סיכום המסקנות וההמלצות כפי שעלו מתוך פרקי החקר-סקר דלעיל.

1. המצב כיום הוא שרושמי הנישואין מפנים לבירור יהדות בבתי הדין הרבניים בעיקר את עולי חבר המדינות. עולים (וצאצאיהם) מארצות אחרות בדרך כלל נבדקים ישירות ע"י רושמי הנישואין. כנראה שחלק מרושמי הנישואין מבצעים את הבדיקה גם לעולי חבר המדינות ללא בית דין. נוהג זה טומן בחובו אפליה ניכרת.
2. מסלול יחודי קיים משום מה לעולי אתיופיה. אלה נבדקים ללא בית דין אלא ע"י רב העדה המשמש כרושם ארצי לעדה. אמנם מדובר ברב, אך הוא מתפקד בנושא זה כחוקר בעל ידע גיאוגרפי ותרבותי. הכרעותיו לא נעשות עפ"י מסמכים (שאינם מצויים בקרב עדה זו) אלא ע"י גביית עדויות וידע אישי וחברתי.
3. מסתבר כי הפונים לתהליך זה הם רק אלה הרשומים ממילא כיהודים במרשם האוכלוסין. קיימת הערכה כי 5%-10% מעולי חמ"ע שאינם רשומים כיהודים ינסו להוכיח את יהדותם, אם יהיה להם סיכוי סביר.

4. לא קיים מסלול בירור יהדות המתנהל ללא חוקר מסמכים אלא עפ"י אמות מידה הלכתיות.
5. מתברר כי בתי הדין פועלים כראוי מבחינת משך הזמן והתוצאות החיוביות.
6. מאידך גיסא, מתברר כי נטל ההחלטה הוא בעיקר של החוקר המקצועי הבקי בשפה, באורחות החיים וברקע ההיסטורי והגיאוגרפי. בתי הדין מאשרים (99%) את החלטת החוקר, בהעדר כלים או שפה מבחינה זו הם מיותרים קצת, אם כי להחלטתם יש משקל של פסק בית דין שאין אחריו עוררין.
7. בתי הדין לא פיתחו מורשת פסיקתית בסוגיית היוחסין וספקותיהם, ואינם עוסקים (כמעט) בהיבטים ההלכתיים של בירורי ספקות ביוחסין וכיו"ב.
8. מבחינה משפטית, אין בסיס להזדקקות לבי"ד לאישור יהדות לצורך נישואין. רושם הנישואין צריך להשתכנע, ולשם כך די לו בחוות דעת של חוקר מקצועי.
9. להלן המלצותינו המעשיות:
 - א. יוקמו ארבעה הרכבים מקצועיים שיסייעו לרושמי הנישואין בקשר לבירור יהדותם של העולים וצאצאיהם.
 - ב. שלושה הרכבים אזוריים בצפון, במרכז ובדרום, וצוות נוסף, ארצי, בירושלים.
 - ג. כל הרכב יכלול חוקר מקצועי (דובר את שפת העולה), רב רושם נישואין מן האזור הרלבנטי (שיוסמך לכך ע"י הרה"ר או נשיא ביה"ד הגדול) ודיין מכהן.
 - ד. הצוותים יפעלו מנהלית ולוגיסטית במסגרת הנהלת בתי הדין, המעסיקה כיום את החוקרים ומצוידת ביכולת תפעולית, קבלת קהל, מחשוב וכיו"ב.
 - ה. ההחלטות ימוחשבו ויהיו תקפות גם כלפי השלכות היוחסין המשפחתיות.
 - ו. יוקמו שני הרכבים מיוחדים בבתי הדין הרבניים, שיתמחו בסוגיות יוחסין. יש לשער כי התמחות זו תצמיח חידושים בבית המדרש בנושא רחב זה, שלא עלה על הפרק מעולם (?). אף שהוא קשור בתשתית ייסודה של מדינת ישראל וקיבוץ נידחי ישראל.
 - ז. בבית דין זה יישב כמשקיף-מסייע גם אחד החוקרים המקצועיים המתמחים בבירורי יהדות, הדובר את שפתו של הפונה.
 - ח. ייערך פרסום ממלכתי רחב הפונה לקהיליית העולים (מכל ארצות העולם, בדגש על חבר העמים) וקורא לכל מי שבטוח ביהדותו ולא רשום ככזה - לפנות למסגרת זו.